

МАРКО РИСТИЋ, СВЕДОК ПОД ЗВЕЗДАМА

ПРЕДРАГ ЈАШОВИЋ

Институт за српску културу, Приштина-Лепосавић

Резиме. У раду показујемо ванкњижевна интересовања Марка Ристића, једног од најзначајнијих српских књижевника везаних за правац надреализма у српској књижевности. Та интересовања су везана за космос, звезде и промене у васиони. Он је све своје радове везане за ову тематику објавио у књизи „Сведочанства под звездама“ 1981. године. Овом приликом, по први пут даје се целовито виђење Ристићевих интересовања за ову област природних наука.

Марко Ристић је један од најпознатијих српских књижевника. Он је са Душаном Матићем, Миланом Дединцем и Александром Вучом прихватио ставове надреалиста и деловао је у том правцу у часописима „Путеви“ и „Сведочанства“.¹ Покрет ће и програмски у Србији заживети 1930. године. Тада ће се покрету прикључити и Оскар Давичо, Коча Поповић, Ђорђе Јовановић и други.² Прво колективно оглашавање имали су у алманаху „Немогуће“ (1930). Након тога има више оглашавања: „Позиција надрелаизма“ (1931) (потписали: Александар Вучо, Оскар Давичо, Милан Дединац, Ване Живадиновић Бор, Живановић Ноје, Ђорђе Јовановић, Ђорђе Костић, Душан Матић, Коча Поповић, Петар Поповић и Марко Ристић), „Надреализам данас и овде“ (1931-1932), „Нацрт за једну феноменологију ирационалног“ (1931) (Коча Поповић и Марко Ристић), „Положај надреализма у друштвеном процесу“ (1932) (Оскар Давичо, Ђорђе Костић и Душан Матић), „Анти-зид“ (1932) (Ване Живадиновић Бор и Марко Ристић). После 1932. године, група надреалистичких писаца углавном се растура и прикључује писцима социјалне литературе. Неки од ових писаца, као што је Ђорђе Јовановић направили су радикалан раскид са својим предходним књижевним ангажманом јавним одрицањем од надреализма. Марко Раистић се никад није одрекао надреализма. Временом се приближио Мирославу

¹ О томе видети: Јован Деретић, „Историја српске књижевности“, Нолит, Београд, 1983, стр. 571-576.

² „Модерни правци у књижевности“, приредио Радовн Вучковић, Нолит, Просвета, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1984, стр. 225-248.

Крлежи. Прикључио се полемикама са социјалним писцима око питања идеолошке ангажованости у уметности.

Марко Ристић је књижевник који од својих књижевно-стилских норматива и идеала није одступио до краја живота. Овим радом показујемо да, поред тога што је један од основних мотива Ристићевог песништва била васиона и време,³ као књижевник се потврђивао у различитим књижевним жанровима – поезији, критици, књижевним памфлетима, расправама и есејистици. За нас је овом приликом значајна његова књига есеја „Простор и време“ (1952), којом је практично скренуо пажњу јавности на своја ванкњижевна интросовања.

Та своја интросовања он ће потврдити у књизи „Сведочанства под звездама“. Прегледом текстова у овој књизи можемо установити да се њихово настајање у времену простире од 18. децембра 1928. године, преко јуна 1939, 13. октобра 1957, 1. јануара 1961, 12. јануара 1962, септембра 1963, маја 1965, 19. маја 1973, 16. фебруара 1974, октобра 1976, маја 1979, до октобра 1980. године. Дакле, постоји једно континуирано интросовање, са прекидима, за космос и научна достигнућа у овој области.

Зато је Бранко Милошевић могао закључити да су „Ристићево интросовање за физику и његово учење физике били и систематски и континуирани“.⁴ Ми можемо са тим да се сложимо, али је тешко прихватити Ристићево промишљање васионе на основама неколико прочитаних, додуше репрезентних књига,⁵ као релевантно и довољно научно штиво. Овај домен његовог интелектуалног интросовања пре представља занимљивост, као својеврсно превазилажење предрасуде да књижевници не воле природне науке, но што представља систематично упознавање са научним проблемима везаним за космос. Дакле, књигу у целини посматрамо као један опширнији есеј једног књижевника који је поетизовао своју фасцинацију свемиром, његовом величним и несазнатљивошћу.

Структуру књиге је сам Марко Ристић представио као структуру од „два дела, од којих би се први условно могао означити као 'космолошки' и

³ У прилог томе говори и антологија песама о космосу „Космички цвет“ (2003) у избору Милана С. Димитријевића.

⁴ Бранислав Милошевић, „Предговор“ у: Марко Ристић, „Сведочанство под звездама“, Рад, Београд, 1981, стр. 6.

⁵ На основу Ристићевог истицања цитата или њиховог парафразирања, можемо закључити да је користио следеће ауторе: Henri Mineur, „La Mécanique et L'Astronomie, in: A la Lumière du Marxisme, I.E.S.I., Paris, 1936; Grillot de Givry, „Musée des Sorciers Mages et Alchimistes“, Librairie de France, Paris, 1929; James Jeans, „Sterne, Welten und Atome“, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart; Marcel Boll, „Les Deux Infinis“, Librairie Larousse, Paris, 1938; James Jeans, „Zvezde i njihova kruženja“, prev. Živojin V. Simić, Beograd, 1932; Paul Labérenne, „L'Origine des Mondes“, E.S.I., PARIS, 1938; A. S. Eddington, „la Nature de Monde physique“, Payot, Paris, 1929; Paul Couderc, „Univers 1937“, Les Editions Rationalistes, Paris, 1937; Jean Thibaud, „Vie et Transmutations des Atomes“, Albin Michel, Paris, 1937 i Albert Einstein et Léopold Infeld, „L'Evolution des Idées en Physique, Flammarion, Paris, 1938.

'астрофизички', а други како 'еколошки'." Сам Ристић, је, дакле, морао да види како је организована његова књига и шта је његова књига. Зато, као критичар/ интерпретатор, покушава да експлицира садржину своје књиге: „Довољно би било поставити све чланке и фрагменте овде скупљене у хронолошки редослед, да би се уочило до које мере смена тематике ових написа између 1965. и 1973. није произвољна, да она одговара истовременим променама и менама проблематике која данас заокупља велики број интелектуалаца у целом свету, данашње људе уопште, а која се тиче првенствено односа човека и његове *средине*, у најширем управо космичком смислу речи.“⁶

Из наведеног видимо да Ристић верује у континуитет своје мисли, као и у њену сврсисходност. Што се континуитета тиче, морамо приметити да је он, вероватно, постојао гледано из перспективе Марка Ристића, јер само је он могао знати колико је својим интелектуалним бићем био у овој материји, колико је често промишљао васиону и био у проблематици која прати космолошка изучавања. Посматрано са дијахронијског аспекта, како смо показали на почетку рада, евидентно је, да је тај временским след са експликацијом мишљеног више пута прекидан. Штавише, у односу на обим радова више се наслућује једно спорадично, узгредно интересовање за космолошке проблеме, но континуиран рад на њиховом учовању и разумевању.

Што се тиче сврсисходности ове књиге, коју Ристић истиче доказивањем да избор тематике није био произвољан, а са друге стране то је и тематика која занима већину интелектуалаца у целом свету, не можемо порећи. Поред тога што књига одговара савременим интересовањима у његовом актуелном тренутку, актуелност зацртане проблематике у књизи и у тренутку настанака овог рада, доказује сврсисходност Ристиће књиге.

Књига доказује своју сврсисходност и на књижевном плану. Доказује да књижевна интересовања нису, нити треба да буду само белетристичка, или уско везана за књижевност, јер се интелектуалац доказује на различитим нивоима у различитим научним областима. То ће рећи, једно је кад промишљамо Марка Ристића као књижевника, а сасвим другачији приступ имамо кад промишљамо Марка Ристића као интелектуалца, јер ће се ту говорити о његовим преводима, есејима, књижевној критици, космолошким и астрофизичким интересовањима, као и филозофским и естетичким начелима, као засебним научним дисциплинама.

Марко Ристић је посматрао космос са филозофских позиција јединства и целовитости целокупне природе. У том смислу се налази на платформи сазнања физичара Карла Фридриха вон Вајсекера (Carl Friedrich von Weizsäcker) који је веровао у јединство природе на пет нивоа у пет видова. Ристић је о космосу размишљао као о прожимању свести и бића. Он је веровао о једности свега што постоји, што видимо и не видимо. У том смислу је његово виђење природе комплементарно модерним научним

⁶ Марко Ристић, „Сведочанство под звездама“, Рад, Београд, 1981, стр. 143.

ставовима у његовом актуелним тренутку. Наиме, Ерих Јанч (Erich Jantsch) каже: „Историја природе, укључујући и историју човека може се разумети као историја организације материје и енергије. А пре свега као еволуција свести – то ће рећи аутономије и еманципације – и духа. У овом смислу историја природе је увек историја духа.“⁷

Према томе, да се закључити да конкретна знања физике могу бити мишљена и вреднована тек на метафизичком плану. Другим речима, могу бити схавћена у целини тек ако се физички закони манифестују и на метафизичком плану као сазнатљиве чињенице. То је Ристићу одговарало, јер се практично од својих полазних књижевних основа надреализма и схватања значаја метафизичког и заумног није морао одрећи. „Ристић је своју дијалектику природе развијао и развио у знаку захтева за више свести.“⁸ Више свести је значило више свести у социјалном, као и више свести у психолошком потврђивању човека. Тако је Ристић истакао учења оба своја учитеља и Маркса и Бретона. Њих се нећи одрећи до краја живота.

Први, уводни рад у Ристићеву књигу „Сведочанство под звездама“ је рад „Театрални субјект“. Овај текст је писан у једној егзалтираној реторичкој понесености. Зато у многоме одговара Ничеовом Заратустри: „Вече је у мом јутру, а зором једино могу одјекнути, смем изаћи у сусрет оној зори после које ће доћи незаменљиви дан, дан који ће трајати изван времена, дан сна, дан када ће сва земља бити само меки праг надземаљског, само памучно пражје. Хоћу ли имати довољно снаге да бацим оружје личности, смољубља и свести?“⁹

И даље у тексту овог рада наилазимо на еуфоричну, егзелтирану понесеност описивањем безначаја театралног субјекта у бескрајној васиони, чиме се још више истиче његова театралност и бурлескна немоћ. Развијањем самосвести о моћи спознаје своје театралности и немоћи, Ристић покушава да свој театрални субјект издигне до Ничеовог надчовека, али са друге стране и аспекта других захтева, који ће до краја књиге добити потпуно људске обресе.

Најдужи рад „Галактичка сањарија“ у књизи већ указује на озбиљне претензије Марка Ристића. У овом раду, Ристић кроз дијакронију покушава да направи пресек у развоју космологије, астрологије и астрофизике. У египатским свештеницима проналази несвесне претече егзактних наука. Налази да би се ти свештеници, арапски астролози и грчки филозофи зачудили кад би сазнали да је слика звезданог свода тотално варљива, јер не одговара садашњем нити ма којем бившем стварном стању ствари. Реч је о томе да кретање звезда које видимо није реално већ привидно, док је стварно звездано кретање неприметно. Груписањем звезда у констелације ми произвољно повезујемо небеска тела која су на огромним и различитим даљинама, тако да спајајући сазвежђа, практично спајамо нешто што је

⁷ Erich Jantsch, „Die Selbstorganisation des Universums“, Hanser, München, 1979, p. 176.

⁸ Бранислав Милошевић, нав. дело, стр. 11.

⁹ Марко Ристић, нав. дело, стр. 21.

неспојиво и у простору и у времену. Гледањем звезда сад, ми их заправо видимо какве су биле пре тридесет и осам (Сиријус), пре осамдесет и шест (Алдербаран), пре двесто седамдесет и девет (Бетелгез) или пре петсто шездесет и девет година (Ригел).

Ристић нас подсећа да је теорија о окретању Земље око своје осе постојала још пре Христа. Аристрах је у трећем веку пре Христа дошао до помисли, не само да се Земља врти око своје осе, што је већ Питагора говорио, већ и да се окреће око Сунца. Зато бива оптужен, јер је реметио мир богова.¹⁰ Суштински није битно што ова размишљања нису имала своје парадигматско упориште, као што ће то бити код Ђордана Бруна, односно, касније Галилеја, довољно је да је постојао развијен логос о могућности постојања система у којем Земља није центар. Ту, дакле, налазимо клице првих теорија о космосу које су тежиле да се отргну од ексцентричне антропоцентричне самобитности у изучавању космоса.

Фасциниран несагледивошћу космоса у односу на земљину и људску ништавност и пролазност, празнину у васиони, другим речима, њену ненасељеност, Ристић сликовито овако представља: „у тим просторима, где један атом има шансу да једанпут годишње сретне други атом, пошто је у међувремену превалио пут дуг као од Земље до Сунца, раздаљине између небеских тела су толике да је просечна насељеност Космоса мања но што би била насељеност Европе кад би над њом, као једини њени становници, летуцкале три мушице, једна, рецимо, над Паризом, друга над Солуном, трећа над Штокхолмом.“¹¹

Ристић као да се заветовао у својој, да кажемо, опчињености космосом, да разбије све постојеће предрасуде неупућеног и довољно образованог човека. То ради и кад описује Млечни Пут, Кумову Сламу. Ристић скреће пажњу рецепцији да „он стварно не постоји, или управо постоји на други начин. Он није прстен око неба, он је читаво наше звездано небо; он нас не обухвата, он нас захвата. Он је наша Галаксија, једна спирала, заковитлан дискос, спљоштена лепиња од звезда, ускомешани мајонез од сунца, гигантско космичко сочиво у чији је црни кристал инкрустиран и наш сунчани систем. Мноштво звезда које видимо у правцу руба, широког круга тога сочива ствара нам илузију тога венца, Кумове Сламе.“¹²

Није Ристић заборавио ни да скрене пажњу читаоца да је све записано у звездама, само их треба питати на прави начин. Међутим, ту није реч о астралном предвиђању будућности на основу распореда звезда, већ је реч о будућности опстанка целокупне природе, дакле – васионе. Звезде не престају да говоре својим језиком, само их треба разумети. Њихово зрачење је говор материје. Дакле да би их разумели треба моћи измерити зрак и истумачити његов запис који допире до нас. Ристић подсећа да у самој материји лежи енергија Сунца. „Трошећи своју масу у зрачењу, Сунце у свакој секунди

¹⁰ Марко Ристић, нав. дело, стр. 34.

¹¹ Марко Ристић, нав. дело, стр. 45.

¹² Марко Ристић, нав. дело, стр. 53.

расипа четири милиона тона светлости.¹³ То значи да је у свакој секунди наше Сунце, наша звезда лакша за четири милиона тона. Према томе, услед толиког осипања материје и енергије, неминовно је очекивати и нестајање извора те енергије.

Ту се Ристић не слаже са креационистима који еволуцију васионе прате само у једном смеру – њеном одумирању. „Свемир ће тако умрети, ишчилети и стати, постати фантом, можда топао, али онда топла сабласт, без материје, без покрета. Тако бар кажу гробари Васионе, који су у исти мах и њене мистичне бабице: јер оно што умире морало се једном родити.“¹⁴

Ристић сматра да је врло вероватно да постоји и обратан процес од процеса који заговарају гробари васионе – поновно преображавање зрачне енергије у материју. За овакаво размишљање подршку налази у чињеници да је у земаљским лабораторијама доказано да је могућа материјализација фотона, као реконструкције материје могућа, коју је доказала Жолио Кири (Joliot-Curie). Према томе, Ристић је врло скептичан био 1939. године према онима који су заговарали пропадање Васионе, али и пропадање планете Земље.

Зато свој рад закључује потпуно оптимистички: „медитација човека добија свој прави смисао тек кад се као црна сенка оштро оцртава на блиставој позадини бесмртности Света, и скоро-бесмртности људске врсте. У тој непролазности врсте налази јединка своју истину. На тој позадини без граница и без краја оцртава се та истина одсечно као заповест.“¹⁵

Наредни рад „Сведочанство под звездама“ (1952) је поетизовано промишљање васионе, кроз, рекли би додатно развијање театарности субјекта. То је апотеоза човековом опстајању и развоју на планети земљи упркос његовим енормно безначајним енергетским ресурсима и роком физичког трајања у односу на неизмерност трајања васионе.

Као што је пратио научна достигнућа у области физике и космичких истраживања, развоја теорија и промишљања васионе, тако Марко Ристић није изоставио ни да региструје лансирање првог сателита у Земљину орбиту. Лансирање овог сателита за њега је представљао „почетак једног новог раздобља у историји и у развоју не смо науке и технике него и човека, људске врсте, јер значи почетак једног новог односа човека и Космоса.“¹⁶

И заиста је тако. Али, чини се да овај став, овај осећај за човеков грандиозан искорак на боље зарад вишег и вечног, не би толико добио на значају да Ристић није искористио и свој ванредни осећај за догођено и да то догођено није представио на поетизован начин, где је срећно одабраним контрастирањем успоставио савршен опис: „Има вероватно више од триста хиљада година како се једно биће које је већ било човек, отприлике овакав какав је још данас, на овој нашој планети усправило, погледало у небо.

¹³ Марко Ристић, нав. дело, стр. 60.

¹⁴ Марко Ристић, нав. дело, стр. 61.

¹⁵ Марко Ристић, нав. дело, стр. 66.

¹⁶ Марко Ристић, нав. дело, стр. 73.

Камен у вис бацило, а камен је пао. И тако је одонда увек бивало, све до данас. А сад је први пут у својој дугој повести, човек у небо хитнуо камен који се неће вратити на тле, који му неће пасти на главу никад више.¹⁷ Ето тако је Марко Ристић представио човекову победу над гравитацијом, човеков искорак у овладавање природом.

Наредних пар радова је из 1957. године. Нама се чини занимљивим рад „Новогодишње писмо непознатој девојци“ (1957). Овај рад је презентираан рецепцији у епистоларној форми. То већ по себи подразумева његову отвореност ка рецепцији. Намењен је имагинарној девојци Латинки. У овом писму-есеју о егзалтираном осећају за начињен помак у науци, Ристић сматра да ће човек бити другачији онда кад буде могао несметано да крстари васионом. За њега је небитно које је вере или идеологије тај човек, већ је битно да је он у својој свести надрастањем себе сама постао свестан свог бивствовања у васиони сопственим виђењем тог бивствовања, кроз путовање простором у којем као човек јесте. Зато узвикује: „А већ ти походи, на која се деца око нас страсно и озбиљно спремају, отвориће врата чудесности и чуду. Замишљиво је, пред нама је већ, родило се човечанство које ће бити, које ће морати бити другачије но што смо ми, откако смо ту, најразвијенија бића ове планете, да се мичемо и множимо на њој, увек залепљени на њеној кори загњурени у њеној атмосфери, под капом њене заштитне јоносфере.“¹⁸

И заиста је било тако. Марко Ристић већ неко време није међу живима. Али, је чињеница да већ поодавно постоји орбитална станица Мир у којој људи живе; да се шаљу сонде и сателити да истражују Јупитер и Марс; да постоје већ сазнања да на Марсу има воде и још много тога. Међутим, да су се људи нешто битније променили у свести, чини се да није приметно. Шатавише, што је технички напредак бржи и научна сазнања дубља код човека аутодеструкција и деструкција постају све испољенији.

Ту ћемо скочити на запис „Земљотрес је уништио Скопље“ из 1963. године, где Ристић постаје свестан крхкости људског бића. Разлог томе налази у људској непромишљености, јер на место да су техничка и научна достигнућа „услов напредовања људске превласти над природним силама, услов прогреса сазнања и све вишег успона људске свести, наука таквом применом, најчешће против воље научника, за човека и за његов свет постаје смртна опасност.“¹⁹

Ово већ представља далеко песимистичнији однос према стварности од оног који је Ристић изнео у раду из 1939. године. Сада чак иде дотле да налази да „све што човек зна и може још увек није ништа довољно да га наоружа за борбу против свега оног што не престаје да му прети споља, и да га сачува од сталне опасности коју још увек сам за себе представља.“²⁰

¹⁷ Марко Ристић, нав. дело, стр. 74.

¹⁸ Марко Ристић, нав. дело, стр. 83.

¹⁹ Марко Ристић, нав. дело, стр. 96.

²⁰ Марко Ристић, нав. дело, стр. 98.

Поред тога што овај експлицит представља битно одступање од оптимизма исказаног пре двадесет и једне године, значајан је и што указује, са једне стране на људско недовољно ангажовање на пољу науке и коришћења научних достигнућа у праве, хумане сврхе, а са друге стране, казује да су људи суштински себи сами највећи непријатељи.

Услед таквог људског несавршенства Ристић даје могућност да ће после једног тоталног истребљења услед нуклеарног рата, остати живи организми, или ће се формирати живи организми, који ће сачувати хуманоидну суштину, али ће мутирани бити далеко развијеније свести од некадашњих људи. Дакле, Ристић каже: „И можда после једног тоталног термонуклеарног рата који би практично уништио носиоца свести који има наше обличе, претварајући унакажене несрећнике који би преживели, радијацијама које мењају саму суштину људских гена, у очеве и мајке изобличених бића која више не би била људи какви смо ми данас, али у чијем мноштву – колико ја знам, радиологија то не искључује, – по статистичким законима који владају у субатомском свету, не би била немогућа појава и једног извесног броја мутаната, хуманоидних створења чије би физичке и менталне особине могле далеко превазилазити човекове и која би заиста могла бити родитељи *натчовека*.“²¹

Дакле, од театарности субјекта, која се огледа у кочоперном опстајању на плавој планетици, дошли смо до Ристићевог натчовека, који је ништа друго до резултат људског истребљења насталог услед низа људских глупости. Иако, Ристић даље наводи да је бесмислено заносити се тако „језивом визијом“ да се теши оваквом послератном перспективом, ипак је једна таква мисао експлицирана. Како год да она делује морбидно, претећи, па можда и нељудски, немојмо заборавити да је врло вероватна. У којој мери је вероватна у домену мутације, то је небитно, колико је врло вероватна у домену истребљења људске расе. Наша актуелност, услед оштећеног озонског омотача, топлења полова, поремећаја климе, пречестих нуклеарних проби, то већ довољно потврђује.

На крају, не можемо рећи да је Марко Ристић у контексту научног промишљања васионе донео нешто ново. У крајњој истанци, њему то и није био циљ. Сигурно је, да је на сасвим нови, поетизован начин са надреалистичким примесам саопштио своја сазнања и интересовања о васиони. Овом књигом он се поново, потпуно другачије представио читалачкој јавности, а актуелност њене садржине показује да са овом књигом треба рачунати, не на научном, али сигурно на естетичком, књижевно-публицистичком и сензибилном нивоу. У овој књизи ће многи наћи сасвим нове садржине, сазнања до којих нису могли доћи. Они који по нешто знају о изложеној материји, или који су у овој области експерти, видеће да се научни садржаји којима су овладали могу презентирати са аспекта сасвим другачијег инвентивног сензибилитета.

²¹ Марко Ристић, нав. дело, стр. 96-97.

Литература

- Вучковић, Р. приредио: 1984, *Модерни правци у књижевности*, Нолит, Просвета, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- de Givry, G.: 1929, *Musée des Sorciers Mages et Alchimistes*, Libraire de France, Paris.
- Деретић, Ј.: 1983, *Историја српске књижевности*, Нолит, Београд.
- Димитријевић, М. С.: 2003, *Космички цвет*, Просвета, Београд.
- Jeams, J.: 1932, *Zvezde i njihova kruženja*, prev. Živojin V. Simić, Beograd.
- Милошевић, Б.: 1981, „Предговор“ у: Марко Ристић, *Сведочанство под звездама*, Рад, Београд.
- Mineur, H.: 1936, „La Mécanique et L’Astronomie“, in: *A la Lumière du Marxisme*, I.E.S.I., Paris.
- Ристић, М.: 1981, *Сведочанство под звездама*, Рад, Београд.

MARKO RISTIĆ, A WITNESS UNDER STARS

In this paper we talk about a book of Marko Ristic and his views and interests on cosmos, stars and changes in the Universe.